

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΑΝΤΩΝΟΠΟΥΛΟΣ, Ἀθήνα

Ο ΑΝΘΡΩΠΟΣ ΕΙΣ ΤΟ Β' ΜΕΡΟΣ ΤΗΣ ΚΡΙΤΙΚΗΣ ΤΟΥ ΚΑΘΑΡΟΥ ΛΟΓΟΥ*

Ἡ πρώτη (1781) καὶ ἡ δεύτερη (1787) ἔκδοση τῆς *Κ.Κ.Λ.* θέτουν ὡς γνωστὸ στὴ «*Methodenlehre*» τρεῖς ἐρωτήσεις: 1) Τί δύναμαι νὰ γνωρίσω; 2) Τί πρέπει νὰ πράξω; 3) Τί μοῦ ἐπιτρέπεται νὰ ἐλπίζω;¹ Ἀργότερα σὲ μιὰ ἐπιστολὴ τοῦ πρὸς τὸν Staudlein (4 Μαΐου 1793) ἐπαναλαμβάνει ὁ φιλόσοφος τὶς τρεῖς ἐρωτήσεις ἐπεξηγώντας ὅτι τὸ ἐδῶ καὶ πολλὰ χρόνια συνθεμένο πρόγραμμα τῶν φιλοσοφικῶν τοῦ ἐρευνῶν «ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς καθαρᾶς φιλοσοφίας» ἀπέβλεπε στὴ λύση τῶν τριῶν τούτων ἐρωτήσεων, προσέθεσε ὅμως καὶ ἄλλη μία, ἡ ὁποία «ἔπρεπε νὰ ἀκολουθήσει»: τί εἶναι ὁ ἄνθρωπος;

Τὸ ἐρώτημα ποὺ θέτουμε στὴν ἀνακοίνωσή μας εἶναι πῶς βλέπει ὁ Kant τὸ πρόβλημα τοῦτο στὸ Β' μέρος τῆς *Κ.Κ.Λ.* καὶ ποιὲς αποφασιστικὲς λύσεις προσφέρει χωρὶς νὰ μποροῦμε νὰ ἐπεκταθοῦμε περιοριζόμενοι σὲ ὀρισμένα κύρια σημεία, στὴ μεταφυσικὴ καὶ ὑπαρξιακὴ ἀγωνία τοῦ Kant γιὰ τὸν ἄνθρωπο, τὴ σύλληψη καὶ προβολὴ τοῦ ἠθικοῦ κόσμου καὶ τὴν εἰκόνα τοῦ ἀνθρώπου ὡς φορέως ἰδεῶν.

Ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὰ προηγούμενα ὁ Kant δὲν ἔθεσε ρητὰ στὴ *Κ.Κ.Λ.* τὴν ἐρώτηση τί εἶναι ὁ ἄνθρωπος. Ἡ ἐρώτηση ἀνέκυψε ἀργότερα καὶ πρέπει νὰ θεωρηθεῖ κυρίως ὡς μία συνένωση τῶν τριῶν προηγούμενων. Ἦδη ὅμως ἡ πρώτη *Κριτικὴ* δὲν ἄνοιξε μόνο τὴν ὁδὸ — ὅπως ὁ ἴδιος ὁ Kant μᾶς λέγει — πρὸς τὴν «ἐπιστήμη τοῦ ἀνθρώπου»², ἀλλὰ περιέχει τὰ κύρια θέματα τῆς καντιανῆς ἀνθρωπολογίας καὶ βασικὲς θέσεις καὶ ἀπόψεις ποὺ καθορίζουν τὴ θέση τοῦ ἀνθρώπου μέσα στὸν κόσμο ὡς ἀποφασιστικὲς φιλοσοφικὲς κατακτήσεις τοῦ κριτικοῦ ἰδεαλισμοῦ — ὄχι ὅμως τελικὲς κατακτήσεις.

* Ἀνακοίνωση στὸ Ε' Διεθνὲς Συνέδριο Kant, Mainz, Ἀπρίλιος τοῦ 1981.

1. Βλ. *Kritik der reinen Vernunft Band II*, σελ. 677, ἀπὸ τὴν ἔκδοση Immanuel Kant, *Werke in sechs Bänden*, Herausgegeben von Wilhelm Weischedel, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 1956.

2. Βλ. Georg Antonopoulos, *Der Mensch als Bürger zweier Welten. Ein Beitrag zur Entwicklungsgeschichte von Kants Philosophie*, Bonn 1958, σελ. 19.

Τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ φιλοσόφου γιὰ τὸ θέμα ἄνθρωπος ἐκτείνεται σὲ ὅλο τὸ ἔργο του. Ὁ Kant ὅμως ἐνδιαφέρεται γιὰ τὸν ἄνθρωπο εἰδικώτερα: γιὰ τὸ τί εἶναι καὶ τί πρέπει νὰ εἶναι, ἄποψη ποὺ τὸν χωρίζει ἀπὸ τὴ σύγχρονη ἐποχὴ. Ἡ φιλοσοφικὴ ἀνθρωπολογία τοῦ Kant τείνει εἰς τὴν ἀνάγκη καὶ τὸν καθορισμὸ τοῦ ἀνθρώπινου Λόγου καὶ μὲ τοῦτο στὸν καθορισμὸ τῆς ἠθικῆς προσωπικότητος, ὅπως συντελεῖται εἰς τὴν πρακτικὴ φιλοσοφία του μετὰ τὴ συγγραφὴ τῆς *K.K.A.*

Ὁ Kant εἶναι κριτικὸς φιλόσοφος καὶ οὐδέποτε ἐξέρχεται τῶν ὁρίων τοῦ κριτικοῦ ἰδεαλισμοῦ, οὐδέποτε ξεφεύγει ἀπὸ τὶς ἀρχές καὶ τὴ μέθοδο τῆς κριτικῆς φιλοσοφίας. Στὴν *K.K.A.* — ἓνα ἔργο ποὺ ὡς γνωστὸν δημιουργεῖ μιὰ νέα ἐποχὴ — καὶ ἐγκαινιάζεται ἡ κύρια κριτικὴ φάση τοῦ ἔργου τοῦ Kant, ὁ ἄνθρωπος ὁρίζεται ὡς «νομοθέτης τῆς φύσεως», ὡς θεωρητικὴ προσωπικότης. Τὴν ιδέα αὕτὴ δὲν τὴν ἐγκαταλείπει ὁ Kant καὶ τὴν παρακολουθεῖ, παρ' ὅλη τὴν ὑπεροχὴ τοῦ πρακτικοῦ λόγου, μέχρι καὶ τῶν τελευταίων συγγραφῶν, ὅπου ὁ ἄνθρωπος ὡς γνωστικὸ ὄν καθορίζεται ὡς «κοσμοθεωρός» (*kosmotheoros*).³

Βασικὸ συμπέρασμα ὡς γνωστὸν τῆς κριτικῆς φιλοσοφίας εἶναι ὁ περιορισμὸς τῆς ἀνθρώπινης γνώσεως ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς φαινομενικῆς ἐμπειρίας. Ἡ φιλοσοφικὴ πραγματικότης τόσον ὑποκειμενικῶς ὅσον καὶ ἀντικειμενικῶς διαιρεῖται εἰς «Φαινόμενα» καὶ «Νοούμενα». Μιὰ διάκριση ἀποφασιστικῆς σημασίας γιὰ τὴν κριτικὴ φιλοσοφία⁴.

Μετὰ τὴν ὀλοκλήρωση τῆς Ἀναλυτικῆς τῆς Διανοίας προβαίνει ἀμέσως ὁ φιλόσοφος σὲ μιὰ περιγραφὴ, σύντομη μὲν, τῆς θέσεως τοῦ ἀνθρώπου μέσα στὸν κόσμον, ποὺ μᾶς παρέχει ὅμως μιὰ ἰδιαίτερα ταραγμένη εἰκόνα τῆς ἀνθρώπινης μοίρας. Ὁ ἄνθρωπος παρομοιάζεται μὲ θαλασσοπόρο ἀποκλεισμένο σὲ μιὰ νῆσο ποὺ περιβάλλεται ἀπὸ ἓνα ἀπέραντο τρικυμιώδη ὠκεανό. Στὸν ποντοπόρο — χωρὶς γαλήνη καὶ ἀνάπαυση — εἶναι δοσμένο νὰ πλανιέται μὲ ἄδειες ἐλπίδες καὶ νὰ περιπλέκεται σὲ ἀπατηλὲς ἀνακαλύψεις, νὰ ἐμπλέκεται σὲ περιπέτειες, τὶς ὁποῖες ποτὲ δὲν μπορεῖ νὰ ἐγκαταλείψει, μολονότι ποτὲ δὲν μπορεῖ νὰ φέρει εἰς πέρας⁵.

3. Βλ. στὸ ἴδιο σελ. 42.

4. Βλ. *K.K.A.* Von dem Grunde der Unterscheidung aller Gegenstände überhaupt in Phaenomena und Nooumena, σελ. 267.

5. Βλ. *K.K.A.* σελ. 267. «Ἐχουμε τώρα ἤδη ὄχι μόνο διασχίσει τὴ χώρα τῆς καθαρᾶς διανοίας ἐξετάζοντας αὐτὴν προσεκτικὰ, ἀλλὰ ἔχουμε ἐπίσης μετρήσει αὐτὴν καὶ καθορίσαμε σ' αὐτὴν τὴ θέση κάθε πράγματος. Ἡ χώρα αὕτὴ ὅμως εἶναι μία νῆσος καὶ ἀπὸ τὴ φύση ἔχει κλεισθεῖ σὲ ἀμετακίνητα σύνορα. Εἶναι ἡ χώρα τῆς ἀληθείας (μιὰ ὀνομασία γοητευτικὴ), περιτριγυρισμένη ἀπὸ ἓνα ἀπέραντο καὶ τρικυμιώδη ὠκεανό, αὐτὸς τοῦτος ὁ τόπος τῆς ἀπάτης, ὅπου ὁμίχλες καὶ πάγοι ποὺ λιώνουν προσφέρουν τὴν ἀπατηλὴ ἐμφά-

Σὲ αὐτὴ τὴ θέση τῶν ἀντιθέσεων καὶ ἐντάσεων ὃχι μόνον ὁ ἄνθρωπος νοῦς ἀλλὰ ὁ ἄνθρωπος ὡς ὕπαρξη, ὡς χρονικό, περιορισμένο ὄν, ἐγκεκλεισμένο σὲ ἀμετακίνητα σύνορα, κινδυνεύει νὰ πέσει καὶ νὰ παραμείνει σὲ ἓνα πλήρες ἀδιέξοδο. Ἀκριβῶς γιὰ τοῦτο ἡ περιγραφή δὲν ἀποτελεῖ ἓνα δείγμα τῶν μεταφυσικῶν ἀνησυχιῶν καὶ τοῦ βιωματικοῦ κόσμου τοῦ φιλοσόφου, ἀλλὰ ἔκφραση τοῦ βαθύτερου προβληματισμοῦ γιὰ τὴ θέση καὶ τὸ ρόλο τοῦ ἀνθρώπου μέσα στὸν κόσμο — προβληματισμοῦ ποὺ συνυπάρχει μὲ τὶς ἀναπτύξεις τῆς *Κ.Κ.Α.*

Ἀνακύπτει τὸ ἐρώτημα, πῶς εἶναι δυνατό νὰ δοθεῖ βοήθεια στὸν ἀγωνιζόμενο θαλασσοπόρο. Διαφορετικὰ ἐπαναλαμβάνουμε τὰ προηγούμενα τρία ἐρωτήματα καὶ καταλήγουμε στὸ τρίτο ἐρώτημα: τί μπορεῖ νὰ ἐλπίζει ὁ ἄνθρωπος; Ἡ *Κ.Κ.Α.* δημιουργεῖ τὶς προϋποθέσεις καὶ ἀνοίγει διέξοδο γιὰ τὴ λύση: Ὁ Kant μᾶς δίδει τὴν ἀπάντηση ὁ ἠθικὸς κόσμος, ποὺ ὑπάρχει μέσα στὸν ἄνθρωπο⁶, θὰ σώσει τὸν ἄνθρωπο. Ὁ νοῦς τοῦ ἀνθρώπου ὡς ἔσχατη καὶ ὕψιστη πνευματικὴ ὑπόσταση τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος, εἰδικώτερα ὁ καθορισμὸς τῶν δυνατοτήτων τοῦ ἀνθρώπινου Λόγου, ὁ «ἀρχιτεκτονικὸς νοῦς»⁷ θὰ ἀναλάβει τὴ σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου. Στὴν *Κ.Κ.Α.* γιὰ πρώτη φορὰ διανοίγεται ὁ «κόσμος» τῆς ἐλευθερίας καὶ ὀρίζεται ὁ ἄνθρωπος ὡς φορεὺς ἰδεῶν.

Ὁ Kant ὀνομάζει τὸν κόσμο ἐκεῖνο ποὺ διέπεται ἀπὸ τὸ νόμο τῆς ἐλευθερίας, τὸν ἠθικὸ νόμο, ἓνα ἠθικὸ κόσμο. Εἶναι ὁ κόσμος τῶν «νοουμένων», ποὺ μπορεῖ νὰ ὑπάρχει κοντά, μαζὶ μὲ τὸν κόσμο τῶν «φαινομένων». Ὁ ἠθικὸς κόσμος διέπεται ἀπὸ μιὰ ἄλλη νομοθεσία ὃχι ἀπὸ τοὺς νόμους τῆς ὕλικῆς ἀναγκαιότητος. Στὸν κόσμο τῆς φύσεως, τῶν φαινομένων, ἰσχύει ἡ φυσικὴ ἀναγκαιότης, ἡ αἰτιότης ποὺ καθορίζει τὴ διαδοχὴ τῶν φαινομένων. Στὸ χῶρο τοῦ ἠθικοῦ κόσμου ἰσχύει μιὰ ἄλλη νομοθεσία, ὁ νόμος τῆς ἠθικῆς ἐλευθερίας, ὁ νόμος τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου⁸. Ἀναλαμβάνει ὁ ἴδιος ὁ ἄνθρωπος τὴ μοῖρα του μὲ τὶς δικές του πνευματικὲς δυνάμεις, πράττει, δημιουργεῖ μὲ τοὺς δικούς του στόχους καὶ σκοπούς, ποὺ γεννάει καὶ συλλαμβάνει πρωταρχικὰ καὶ ἐλεύθερα ὁ νοῦς του καὶ καθορίζει τὴν πορεία του, δηλαδὴ τὴν πολιτικὴ, τὴν πολιτιστικὴ, τὴν ἱστορικὴ του πορεία. Μὲ τὴν ιδέα τοῦ ἠθικοῦ κόσμου γεννήθηκε στὴν *Κ.Κ.Α.* καὶ ἡ ιδέα τῆς ἐλευθερίας, ἀλλὰ ὁ καθορισμὸς τοῦ ἠθικοῦ ὑποκειμένου ὡς πρακτικοῦ ὑπο-

νιση νέων χωρῶν καὶ ἐνῶ ἐξαπατοῦν ἀσταμάτητα μὲ κενὲς ἐλπίδες τὸν θαλασσοπόρο ποὺ ὀνειρεύεται ἀνακαλύψει, τὸν ἐμπλέκουν σὲ περιπέτειες, τὶς ὁποῖες δὲν ἡμπορεῖ ποτὲ νὰ ἀποφύγει ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὶς ὁποῖες δὲν ἡμπορεῖ ποτὲ νὰ ἀπαλλαγεῖ».

6. Βλ. *Κ.Κ.Α.* σελ. 679.

7. Βλ. *Κ.Κ.Α.* σελ. 695.

8. Βλ. *Κ.Κ.Α.* σελ. 701.

κειμένου, ὡς κέντρου προσωπικῶν ἀποφάσεων τοῦ ἐλεύθερου ὑποκειμένου, ὡς Ἐγώ, γίνεται ἀργότερα ἀπὸ τὴν Πρακτικὴ φιλοσοφία, ἀπὸ τὴν *Κ.Π.Λ.*

Ὁ Kant κατέχεται ἀπὸ βαθειὰ ἀνησυχία γιὰ τὴ μοῖρα τοῦ ἀνθρώπου καὶ συχνὰ ἐκφράζει τὴ μεταφυσικὴ ἀγωνία ποὺ συνδέεται μὲ τὴ χρονικότητα, μὲ τὴ μηδαμινότητα, μὲ τὴν «ἀθλιότητα» τοῦ ἀνθρώπου ὡς ὑλικοῦ ὄντος παροδικοῦ καὶ περιορισμένου. Μιὰ χαρακτηριστικὴ περιγραφή μᾶς δίδει καὶ ἡ *Κ.Κ.Λ.* αὐτὴ ποὺ ἤδη ἀναφέραμε⁹. Ἀλλά, ἐὰν ὁ Kant ἔχει συνείδηση τῆς χρονικότητος τῆς ἀνθρώπινης ὑποστάσεως, ἔχει καὶ συνείδηση τῆς ὑπεροχῆς τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἀκριβῶς αὐτὴν ἐπιχειρεῖ μεταξὺ ἄλλων στὸ γιγάντιο ἔργο τῆς *Κ.Κ.Λ.* νὰ καθορίσει, καλύτερα, νὰ δημιουργήσῃ τὶς προϋποθέσεις καθορισμοῦ. Ἔτσι, ἀργότερα θὰ δυνηθεῖ ὁ Kant στὴν ἀνθρώπινη ἀθλιότητα νὰ ἀντιπαραθέσῃ τὸ μεγαλεῖο τοῦ ἀνθρώπου, αὐτὸ ποὺ εἰδικὰ κάνει τὸν ἄνθρωπο «ἄνθρωπο», δηλαδὴ τὶς δυνάμεις καὶ δυνατότητες ἐκεῖνες ποὺ τοῦ ἐπιτρέπουν νὰ ὑπερβεῖ, ὅσο εἶναι δυνατόν, τὴν ἀθλιότητα τῆς ἀνθρώπινης ὑλικῆς ὑποστάσεως. Διότι ἡ κριτικὴ φιλοσοφία θεμελίωσε τὴν κριτικὴ θεωρίαν τῆς γνώσεως, καθόρισε τὴν ἔννοια, τὸ νόημα καὶ τὶς δυνατότητες τοῦ ἀνθρώπου ὡς γνωστικοῦ ὄντος, καὶ ὅλα τοῦτα εἶναι ἓνα μεγάλο θετικὸ ἔργο βέβαια, ἀπεκάλυψε ὅμως καὶ τὶς ἀδυναμίες τοῦ ἀνθρώπου ὡς γνωστικῆς ὑποστάσεως (τῆς θεωρητικῆς προσωπικότητος). Σὲ ἄλλη περιοχὴ κατὰ συνέπεια πρέπει νὰ ἀναζητήσῃ διέξοδο ὁ φιλόσοφος (τί πρέπει νὰ πράξῃ; τί μοῦ ἐπιτρέπεται νὰ ἐλπίζω;), ὅχι στὴ νῆσο τῆς γνώσεως.

Ἀποτελεῖ εὐτύχημα τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ λόγος (νοῦς) τοῦ ἀνθρώπου ἐνώπιον τῶν ὑψίστων προσδοκιῶν τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος μεταπίπτει σὲ ἓνα ἀδιέξοδο ἀντιθέσεων καὶ ἐντάσεων, εὐτύχημα, διότι ἐπιτρέπει τὴν ἐπέμβαση τοῦ Πρακτικοῦ Λόγου νὰ ἀνεύρει διέξοδο στὸ ἀδιέξοδο ποὺ περιπίπτει ὁ Θεωρητικὸς Λόγος¹⁰. Καὶ τοῦτο τὸ ἔργο ἀποτελεῖ ἓνα κατόρθωμα τῆς φιλοσοφίας καὶ μόνο, ἡ ὑπέρτερη ἀξία τῆς ὁποίας ἀπέναντι τῆς ἐπιστήμης ἀποτελεῖ καὶ τὴ μόνη ἐγγύηση μιᾶς θετικῆς ἐξόδου, μιᾶς θετικῆς λύσεως¹¹.

Ὁ ἠθικὸς κόσμος τὸν ὁποῖον ἐπισημαίνει καὶ ἀπομονώνει γιὰ πρώτη φορὰ εἰς τὴν *Κ.Κ.Λ.*, ὅπως εἶπαμε ἤδη, ἀναλύεται¹² σὲ μιὰ σειρὰ ἐννοιῶν

9. Ἡ περιγραφή αὐτὴ ἔχει ἰδιαίτερη σημασία γιὰ τὴν ὑπάρχει στὴν *Κ.Κ.Λ.* Ἀνάλογες βιωματικὲς καταστάσεις, ἀρνητικὲς, τῆς θέσεως τοῦ ἀνθρώπου μέσα στὸν κόσμο δὲν εἶναι κάτι σπάνιο τόσο στὸ προκριτικὸ ἔργο ὅσο καὶ τὸ μετακριτικόν. Βλ. Γεωργίου Ἀντωνοπούλου: *Kant καὶ Pascal*, Ἀθῆναι 1975, σελ. 18 κ.έ. ὅπως καὶ 36 κ.έ. γιὰ τὴ φύση, τὸ νόημα καὶ τὴ σημασία τῶν περιγραφῶν τούτων.

10. Βλ. *Κ.Κ.Λ.* σελ. 442.

11. Βλ. *Κ.Κ.Λ.* σελ. 441 καὶ σελ. 491 κ.έ.

12. Βλ. *Κ.Κ.Λ.* σελ. 495 κ.έ., 677 κ. έ. καὶ σελ. 700 ὁ φιλόσοφος.

συνδεομένων μετὸν ἀνθρώπινον λόγον καὶ εἰδικώτερα μετὸν Πρακτικὸν Λόγον τοῦ ἀνθρώπου, δηλαδή μετὸ ἠθικὸ ὑποκείμενο: Ἀκριβῶς σὲ αὐτὲς τὶς ἐννοιες ἐντοπίζεται τὸ κύριο πρόβλημα: «ἐλευθερία», «πρακτικὸ ὑποκείμενο», «νοούμενον», «νοῦς», «αὐθορμησία», «ἰδία τάξις κατὰ τὴν τάξιν ἰδεῶν», «ὁ πρακτικὸς συμβιβασμὸς τοῦ ἀνθρώπου», «τὸ δέον», «μιά νέα σκοποθεσία», «πράξεις ποὺ θὰ ἠδύναντο νὰ εἰσέλθουν εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ ἀνθρώπου», ὁ ἄνθρωπος (ὡς φιλόσοφος)¹³ δὲν εἶναι ἓνας ἀνεύθυνος λογοκόπος ἰδεῶν ἀλλὰ «νομοθέτης τοῦ ἀνθρώπινου νοῦ», ὅπου ὁ νοῦς εἶναι αἰτία τῆς αὐτοδημιουργίας του, παράγει, θέτει, ὁ ἴδιος τὸν ἑαυτό του.

Ἀλλὰ ἡ ὅλη ἀνάλυση τοῦ ἠθικοῦ κόσμου παραμένει μετέωρη, ἐὰν δὲν δοθεῖ ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα: Πῶς εἶναι δυνατόν νὰ κυριαρχήσει ὁ ἄνθρωπος θεωρητικὰ καὶ πρακτικὰ ἐπὶ τοῦ ὅλου πεδίου τῆς ἐμπειρίας, ἢ διαφορετικὰ, πῶς εἶναι δυνατὴ ἡ πραγματοποίηση σκοπῶν καὶ στόχων ἐντὸς τοῦ πεδίου τῆς πραγματικότητος; Ἡ ὅλη ἀξία τῶν ἀναπτύξεων τοῦ λόγου ἐδῶ ἀκριβῶς θὰ φανεῖ μετὴν ἐπαφή, μετὴ συνένωση, μετὴν πραγματοποίηση τῶν ἰσχυρισμῶν τοῦ λόγου μέσα εἰς τὸν χῶρον τῆς ἐμπειρίας¹⁴.

Ὁ νοῦς τοῦ ἀνθρώπου καθορίζεται στὴν *Κ.Κ.Α.* ὡς ἡ ὑψιστὴ δυνατότης νὰ συλλαμβάνει καὶ νὰ διαμορφώνει τὸ Ὅλο «συστηματικὰ καὶ ἐνιαῖα». Ὁ φιλόσοφος καθορίζοντας τὴν ἀρχιτεκτονικότητα τοῦ νοῦ μᾶς ὁμιλεῖ περὶ τῆς δυνατότητος τούτου νὰ συλλαμβάνει ἓνα μοναδικὸ ὑψιστό καὶ ἐσωτερικὸ σκοπό, ποὺ καθιστᾷ δυνατό τὸ Ὅλον, τὴ δυνατότητα νὰ διαμορφώνει τὸ Ὅλον ἀρχιτεκτονικὰ, νὰ γεννᾷ, νὰ δημιουργεῖ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ δομὴ ὅλων τῶν γνώσεων ἀπὸ τὸν καθαρὸ νοῦ. Ἡ ἐννοια τῆς Ὀλότητος τοῦ νοῦ σημαίνει ἐδῶ καὶ ἐκφράζει τὴν Ὀλότητα τῶν καθαρῶν δημιουργικῶν πνευματικῶν δυνάμεων τοῦ ἀνθρώπου ποὺ καθιστᾷ δυνατό καὶ περιέχει τὴν ἐμπειρία ὡς Ὀλότητα καὶ συνθέτει τὸν κόσμον του σὲ ἓνα ἐνιαῖο καὶ συστηματικὸ σύνολο. Ὁ ἀρχιτεκτονικὸς λόγος, ἡ ἀρχιτεκτονικότης τοῦ νοῦ ἐκφράζει στὴν *Κ.Κ.Α.* τὴν παντοδυναμία (χωρὶς νὰ παρερμηνεύουμε) τοῦ ἀνθρώπινου λόγου νὰ κυριαρχεῖ καὶ νὰ ἐλέγχει τὴν πραγματικότητα καὶ νὰ ἐπιβάλλει ἐπάνω στὴν ἐμπειρία τὸ νόμο τῆς ἐλευθερίας, τὴν ἀναγκαιότητα τῆς ἐλευθερίας σὲ μιὰ ἀπεριόριστη προοπτικὴ καὶ ἐπέκταση πρὸς τὸ μέλλον.

Εἰς τὴν *Κ.Κ.Α.* ἐμφανίζεται γιὰ πρώτη φορά, ὡς καρπὸς τῶν ἀναλύσεων τοῦ λόγου, καὶ ὡς ἐσχάτη κατάκτηση, στὴν ἰδέα τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ ἀνθρώπου φιλοσόφου, ὁ ἄνθρωπος ὡς αὐστηρὴ συστηματικὴ ἐνότης ὡς νομοθέτης τοῦ ἀνθρώπινου λόγου. Καὶ σύμφωνα μετὴν καθόλου ἐκτίμηση

13. Βλ. *Κ.Κ.Α.* σελ. 678, καὶ 441. Ἡ ἀξία καὶ τὸ μεγαλεῖο τοῦ Λόγου ἐδῶ ἀκριβῶς φαίνεται, στὴ συνένωσή του μετὴν ἐμπειρία.

14. Βλ. *Κ.Κ.Α.* σελ. 695: *Die Architektonik der reinen Vernunft*.

καὶ ἀξιολόγησις προβάλλει ὡς ἀρχιτέκτων τῆς ἐλευθερίας, δημιουργὸς καὶ κύριος τοῦ μέλλοντός του, ἀρχιτέκτων τῆς ζωῆς του. ἔχει τὴ δύναμη νὰ σχεδιάζει, νὰ προγραμματίζει ἐλεύθερος καὶ νὰ διαμορφώνει τὴ ζωὴ του δυναμικὰ καὶ πρωταρχικὰ, σύμφωνα μὲ τὶς ὑψιστες προσδοκίες ἀλλὰ καὶ τὶς ἔσχατες προοπτικὲς ποὺ τοῦ διανοίγει ὁ λόγος πρὸς τὴν ἰδέα κατὰ τὴν ὑψιστὴ σκοποθεσίαν¹⁵.

Ἡ Κ.Κ.Α. δημιούργησε τὶς προϋποθέσεις γιὰ νὰ γίνει ὁ ἄνθρωπος ἐλεύθερη προσωπικότης. Μόνο ὁ ἄνθρωπος ἔχει, ὡς ἐλεύθερη προσωπικότης τὴ δυνατότητα —, ἓνα ἀποφασιστικῆς σημασίας γνώρισμα τῆς ὑπεροχῆς του— νὰ καλύπτει μὲ τὸ εὖρος τῆς σκοποθεσίας του τὸ μακρινὸ μέλλον καὶ νὰ ἀντιμετωπίζει τοὺς πόνους καὶ τὶς μέριμνες ποὺ τοῦ ἐμπνέει ἡ σκοτεινὴ καὶ ἀβέβαιη αὐτὴ προοπτικὴ μὲ τὴν καθοριστικὴ δύναμη τοῦ δικοῦ του νόμου¹⁶.

LA CONCEPTION DE L'HOMME DANS LA 2me PARTIE DE LA *Kr.d.r.V.* DE KANT

R é s u m é

La révolution de la pensée de la *Kr.d.r.V.* ne se limite pas à la théorie de la connaissance de la 1ère partie, mais je dirais qu'une série de révolutions se manifeste dans la 2me partie, et je pense notamment à l'idée de la liberté et la création de l'homme libre, à la théorie de la raison et à la position de l'homme dans le monde.

Par conséquent nous essayons de donner l'image de l'homme et plus précisément d'interpréter l'angoisse métaphysique de l'homme due à sa position spécifique dans le monde, l'idée et le «monde» de la liberté, la conception «architectonique» de la raison humaine, la position de l'homme dans le monde comme un être libre, comme «personnalité morale» —pas encore à cette phase de l'évolution de la philosophie kantienne dans sa forme définitive— capable d'agir, de poser et de prescrire spontanément les buts et les perspectives de sa vie et de ses actes.

15. Βλ. Κ.Κ.Α. σελ. 700.

16. Βλ. Immanuel Kant, *Mutmasslicher Anfang der Menschengeschichte*, Ausgewählte Kleine Schriften, Felix Meiner, 1914, σελ. 67.

A côté de la révolution de la pensée, Kant nous offre avec la *Critique* la révolution de l'individu, la grandeur de l'existence, la réponse à sa question «Was ist der Mensch», une conception de l'existence libre que la crise de la philosophie politique et de la philosophie sociologique contemporaines ne doit pas ignorer.

Athènes

G. Antonopoulos